

Hukuk Fakültesi Dergisi
Ankara Hacı Bayram Veli University
Faculty of Law Review

ISSN: 2651-4141 e-ISSN: 2667-4068
Cilt / Volume XXVII Ekim / October 2023 Sayı / No. 4

**GÜVENLİ ELEKTRONİK İMZA İLE OLUŞTURULMAMIŞ
ELEKTRONİK POSTA (E-MAIL) KAYITLARININ DELİL DEĞERİ**

EVALUATION OF RECORDS OF ELECTRONIC MAIL (E-MAIL)
CREATED WITHOUT SECURE ELECTRONIC SIGNATURE AS PROOF

Levent BÖRÜ*

ÖZET

[-10.34246/ahbvuhfd.1350218](https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.1350218)

Elektronik posta (e-mail), her türlü bilgisayar, tablet ve cep telefonunda okunup yazılabilmesi için özel olarak elektronik ortamda üretilmiş iletir, veridir. Elektronik veri ise en genel çerçeveyeyle elektronik ortamda yaratılan bilgiyi ifade etmektedir. Bu bakımdan elektronik posta, niteliği itibarıyla elektronik ortamda oluşturulmuş bir veri olarak değerlendirilebilir. Makalemizin kapsamı, güvenli elektronik imza ile ilişkilendirilmeyen elektronik postalardır; dolayısıyla güvenli elektronik imza ile oluşturulan elektronik verilerle bağlantılı elektronik posta kayıtları çalışmamızın kapsamı dışındadır. Hukuk yargılamamızda, Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 199'a göre, elektronik posta, bir elektronik veri olduğundan bir belge olarak kabul edilmektedir. Güvenli elektronik imzayla oluşturulmamış elektronik belgelerin kural olarak HMK m. 199 ve 202 ile bağlantılı olacak şekilde değerlendirilmesi gerekir. Buna göre, elektronik posta kayıtları hem HMK m. 199 kapsamında belgedir, hem senetle ispat kuralının geçerli olduğu davalarda bir delil başlangıcıdır.

Anahtar Kelimeler: Elektronik Posta, Elektronik Belge, Elektronik Veri, Takdiri Delil, Delil Başlangıcı.

* **Doç. Dr.**, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni Usul İcra İflas Hukuku Anabilim Dalı/ANKARA, **e-posta:** leventboru@hacettepe.edu.tr, **ORCID:** 0000-0003-3043-3467, **DOI:** 10.34246/ahbvuhfd.1350218.

* **İntihal / Plagiarizm:** Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

ABSTRACT

Electronic mail (e-mail) is a message and data specially produced in electronic environment so that it can be read and written on all kinds of computers, tablets and mobile phones. On the other hand, electronic data refers to the information created in the electronic environment in the most general framework. In this respect, e-mail can be considered as a data created in electronic environment by its nature. The scope of this article is e-mails that are not associated with a secure electronic signature. Therefore, e-mail records associated with electronic data created with a secure electronic signature are out of the scope of our study. In our Civil proceedings, Art. 199 of the Code of Civil Procedure, electronic mail is considered a document as it is an electronic data. The electronic mails which is not created with secure electronic signature should be evaluated in conjunction with Article 199 and 202 of the Code of Civil Procedure in principle. Accordingly, electronic mail records are both a document within the scope of Article 199 of the CCP and a starting point of evidence in cases which the rule of proof by deed applies.

Keywords: *Electronic Mail, Electronic Document, Electronic Data, Discretionary Proof, Commencement of Proof.*

EXTENDED ABSTRACT

Today, as a consequence of the development of technology, parties communicate swiftly with each other using e-mails, preparing for the signing of contracts. With these advancements, electronic mails have greatly facilitated communication in the modern world. Although e-mails ease communication, they do not entirely resolve disputes between parties. Such disputes often arise, leading parties to seek resolution through the judiciary. In these situations, parties introduce their e-mail records into case files during lawsuits. Under these circumstances, it is essential to briefly ascertain whether e-mail records serve as evidence and understand their legal nature. This is because e-mails, which can contribute to resolving disputes or revealing the truth, exist.

The scope of our article encompasses e-mails that are not associated with a secure electronic signature. Therefore, e-mail records linked to electronic data created with a secure electronic signature fall outside our study's purview. Electronic mail (e-mail) is a message and data specially produced in an electronic environment, making it accessible on all computers, tablets, and mobile phones. In this respect, an e-mail is considered data created in an electronic environment. In our civil proceedings, e-mails are recognized as documents according to Article 199 of the Code of Civil Procedure. Accordingly, data encoded in an electronic environment are viewed as electronic documents.

Electronic mails are accepted as “proof”—more precisely, as “electronic proof”—according to Article 199 of the Code of Civil Procedure. Electronic data take on the role of evidence when proving a case in dispute. This data might be considered a document, a beginning of evidence, an object of discovery, or evidence not regulated

by the law. The acceptance of electronic data as evidence is crucial because, like all evidence, it has representative quality.

The conclusive force of electronic documents as proof may vary as conclusive or discretionary proof. Electronic data created with a duly secure electronic signature is considered a deed according to Article 205/2 of the Code of Civil Procedure. Under such conditions, e-mails containing electronic data crafted with a secure electronic signature take the form of a deed and should be recognized as conclusive evidence. Conversely, documents signed using methods other than a secure electronic signature cannot be seen as conclusive evidence in a case.

E-mails that are not endorsed with a secure electronic signature are documents as per Article 199 of the Code of Civil Procedure. They hold information relevant to the case in dispute and should thus be viewed as “discretionary proof.”

In addition, the fact that e-mails are considered documents presents an exception to Article 200 and Article 201 of the Code of Civil Procedure. This allows them to qualify as “commencement of proof” as per Art. 202 of the same Code. Thus, in scenarios where there is an obligation for written evidence, e-mails can serve this purpose. As a consequence, electronic mails not created with a secure electronic signature should be assessed in light of Article 199 and Article 202 of the Code of Civil Procedure. Therefore, e-mail records are both considered documents under Article 199 of the Code of Civil Procedure and they are also the commencement of proof in cases where the rule of proof is valid.

GİRİŞ

Teknolojinin gelişimine paralel olarak elektronik postalar modern dünyada kişilerin iletişimde büyük kolaylıklar sağlamıştır. İletişimin hız, güvenlik ve esneklik kazanmasında elektronik postaların büyük katkısı olmaktadır. Elektronik postalar sayesinde taraflar birbirleriyle hızlıca iletişim kurup, sözleşmelerin yapılmasında alt zemini hazırlamaktadırlar. Özellikle ticari hayatın gelişiminde elektronik postalar önemli bir rol oynamaktadır; bu yolla taraflar arasında iletişim hızlanarak ticari hayattaki bazı belirsizlikler ortadan kaldırılabilmektedir; zira belirsizlik ticari hayatın gelişiminde önemli bir engel teşkil eder¹.

¹ Bkz. ve karşı. Mine Erturgut, *Medeni Usul Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Olarak Değerlendirilmesi*, Yetkin Yayıncılık, 2004, s. 21 vd.; Mustafa Göksu, *Hukuk Yargılamasında Elektronik Delil, Adalet Yayınevi*, 2011, s. 1 vd.; Evren Koç, *Medeni Usul Hukukunda Belge Kavramı*, Sümer Kitabevi, 2021, s. 50; Ticari hayatta ortaya çıkan elektronik ticaret sebebiyle Noterlik Kanunu m. 61'de noterlerin yapabileceği tespit işlemleri genişletilerek fiili olgu veya durumlar yanında elektronik ortamdaki durum, görüntü, işlem

Elektronik postalar, iletişimi kolaylaştırmakla birlikte elbette taraflar arasındaki uyuşmazlıkları da tamamen ortadan kaldırmamaktadır². Taraflar arasında yeniden uyuşmazlıklar doğmakta ve bu uyuşmazlıkların çözümü için dava (yargı) yoluna başvurulmaktadır³. Söz konusu bu davalarda ise taraflar, aralarındaki elektronik posta yazışmalarını (kayıtlarını) dava dosyalarına sunmaktadırlar⁴. Böyle durumlarda ise elektronik posta kayıtlarının delil

ve benzeri her türlü verinin de noterlerce tespit işleri kapsamında yapılabilmesi olanaklı hale gelmiştir. Noterlerce yapılan bu tespit işlemlerinin delil niteliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Serdar Özbek, *Noter Senetlerinde Sahtelik*, 5. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022, s. 123 vd.

² “E-ticaretin, internet aracılığıyla yaygın kullanımı, sözleşmelerin kurulmasında, sözleşme konusu edimlerin yerine getirilmesinde pek çok hukuki sorunu beraberinde getirmektedir. E-ticaretin yaygın kullanımı, hukuk sistemlerinin esas aldığı kâğıt üzerinde yazılı belgelendirme konusunun yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.” Hakan Pekcanitez, “Elektronik Ticaretin Türk İspat Hukukuna Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Hakan Pekcanitez (Ed.), *Prof.Dr.Hakan Pekcanitez Makaleler Cilt I*, Oniki Levha Yayınları, 2016, s. 724.

³ Bkz. “Denizbank hisselerinin satışı aşamasında davacının hiçbir katkısının bulunmadığını, iddiasına dayanarak gösterilen 10 adet elektronik postanın dev bir bankaya satışına aracılık etmek için yeterli delil olarak kabul edilemeyeceği gibi içerikleri ile satış arasında nedensellik bağının bulunmadığını...dosyaya sunulan e-mail yazışmaları ve davaluların imzasını içermeyen taslak sözleşmelere göre simsarlık ilişkisinin davacı ile davalılardan Sberbank arasında yürütüldüğünün iddia edildiği, davalı ...'a karşı havale ilişkisine dayanılarak ücret talep edildiği, simsarlık ücretinin ödenmesi için Sberbank tarafından Denizbank'a talimat verildiğinin ileri sürdüğü, TBK'nın 557. maddesi uyarınca havale ilişkisinin gerçekleşmesi için havale ödevicisinin çekince belirtmeksizin havaleyi kabul ettiğini havale alıcısına bildirmesi gerektiği, dava dilekçesindeki anlatımdan Denizbank'ın dava konusu ve havale ilişkisiyle bağlantısının bulunmadığı, varlığı iddia edilen havale ve simsarlık sözleşmesi tarihinde Sberbank'ın Denizbank'ın ortağı olmadığı, sonuç olarak davacı ile davalı ... arasında hukuki bir ilişki bulunmadığı..” Yargıtay 11 HD, 686/250, 13.01.2022 < <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2023; “Davacı vekili, müvekkilinin davalılar ile birlikte şirket kurmak konusunda anlaşmalarını, bu konuda taraflar arasında elektronik posta mesajlarla yapılan yazışmalar olduğunu, bu amaçla müvekkilince para verildiği gibi kuruluş yolunda bir takım harcamalar yapıldığını....” Yargıtay 11 HD, 4766/3682, 30.09.2020 < <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2023.

⁴ “Günümüzde, teknolojinin hayatımızdaki yeri inkâr edilemez bir aşamaya ulaşmıştır. Bundan iki yüz yıl önce henüz telefon veya telgraf dahi insan hayatına girmemişken, bugün elektronik aletlerin insan hayatını düzenlenmediği neredeyse hiçbir alan bulmamaktadır. Telefon görüşmeleri, elektronik posta yazışmaları, banka kayıtları gerektiğinde taraflarca yargılamada delil olarak sunulabilmektedir. Burada özellikle pozitif hukukla birlikte elektronik delillerin kendine has özelliklerine mutlaka dikkat edildikten sonra bir çözüm üretilmesi yerinde olacaktır.” (Bkz. Göksu, *Elektronik Delil*, s. 1, 20). “Yüzyılın sonundan itibaren elektronik belge terimi gündelik hayatımızda yer edinmeye başlamış, elektronik veri, elektronik posta ve elektronik imzalı belgelerin delil niteliği tartışılmaya başlanmıştır.” (Bkz. Koç, s. 51); “Türk hukukunda elektronik ortamda yapılan maddi ve usul hukuku işlemlerinde hızlı bir gelişim göze çarpmaktadır. Nitekim adalet hizmetlerinin elektronik ortamda

olup olmadığı, kısaca hukuki niteliğinin ne olduğunun belirlenmesi gerekir; çünkü ortada uyuşmazlığın çözümüne veya gerçeğin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayabilecek elektronik posta kayıtları mevcuttur⁵. İşbu sebeple mülga HUMK'tan farklı olarak elektronik postaların ispat hukuku kuralları ile ilgili uyumunun sağlanmasına yönelik HMK'da değişiklikler yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple klasik (yazılı) delillerin yanında yeni teknolojiyle ortaya çıkan ispat araçlarına da Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda bazı özel hükümlerde (m. 199, 205,2 veya 219,1 gibi) yer verilmiştir⁶.

Makalemizin kapsamı, güvenli elektronik imzayla ilişkilendirilmeyen elektronik postalardır; dolayısıyla güvenli elektronik imzayla oluşturulan elektronik verilerle bağlantılı elektronik posta kayıtları çalışma konumuzun kapsamı dışındadır⁷. Nitekim güvenli elektronik imza ile oluşturulan elektronik verilerin ispat gücü HMK m. 205/2'de açıkça hükme bağlandığından, uygulamada özellikle güvenli elektronik imza ile oluşturulmamış verilerle bağlantılı elektronik postaların delil niteliği tartışma konusu yapılmaktadır. İşbu sebeple makalemizin konusu güvenli elektronik imza ile ilişkilendirilmemiş elektronik posta kayıtları olarak belirlenmiştir. Makalemizde öncelikle konuyla bağlantılı olduğu ölçüde elektronik postanın hukuki niteliği açıklanacaktır; daha sonra elektronik posta kayıtlarının hukuk yargılamasındaki Yargıtay kararları da dikkate alınarak delil değeri tartışılacaktır.

I. ELEKTRONİK POSTANIN HUKUKİ NİTELİĞİ

Elektronik posta (e-mail), her türlü bilgisayar, tablet ve cep telefonunda okunup yazılabilmesi için özel olarak elektronik ortamda üretilmiş ileti,

yürütülmesi amacıyla oluşturulan Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sisteminde (UYAP), dava, takip, ve diğer yargılama işlemleri elektronik ortamda gerçekleştirilmekte, her türlü veri, bilgi, belge ve karar, UYAP vasıtasıyla işlenmekte, kaydedilmekte ve saklanmaktadır. Mukayeseli hukuktaki gelişmelere ve elektronik ticaretteki hızlı büyümeye bağlı olarak, artık e-noterlik sistemi kurulmaya başlanmıştır.” (Özbek, s. 91).

⁵ Teknolojik gelişmeler dolayısıyla yüz yüze sosyal temaslar azaldığı gibi senetler, özellikle de ıslak imzalı yazılı belgeler giderek daha az kullanılmaktadır. Söz konusu gelişmeler tanık delilinin önemini de göreceli olarak azaltmaktadır. Uyuşmazlığın tarafları arasındaki iletişimin tanığı çok zaman elektronik ortamdaki kayıtlardan ibaret bulunmaktadır. Ali Cem Budak/Varol Karaaslan, *Medeni Usul Hukuku*, 6. Bası, Filiz Kitabevi, 2022, s. 286; Koç, s. 92

⁶ Koç, s. 50.

⁷ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erturgut, s. 175 vd; Ayşe Ece Acar, *Medeni Muhakeme Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Niteliği*, On İki Levha Yayınları, 2013, s. 156 vd.

veridir⁸. Elektronik veri ise en genel çerçeveyeyle elektronik ortamda yaratılan bilgiyi ifade etmektedir⁹. Bu bakımından elektronik posta, niteliği itibarıyla elektronik ortamda oluşturulmuş bir veridir. Elektronik İmza Kanunu m. 3/1-a'da ve Mahkemeler Teşkilatına İlişkin Yönetmelik¹⁰ m. 4/1-1'de elektronik veri, “*Elektronik, optik veya benzeri yollarla üretilen, taşınan veya saklanan kayıtlar*” şeklinde tanımlanmıştır.

Hukuk yargılamamızda HMK m. 199'a göre, elektronik posta, bir elektronik veri olduğundan bir belge olarak kabul edilmektedir: “*Uyuşmazlık konusu vakıaları ispata elverişli yazılı veya basılı metin, senet, çizim, plan, kroki, fotoğraf, film, görüntü veya ses kaydı gibi veriler ile elektronik ortamdaki veriler ve bunlara benzer bilgi taşıyıcıları¹¹ bu Kanuna göre belgedir*”. O halde elektronik ortamda kodlanan veriler, elektronik belge olarak nitelendirilmektedir¹². Elektronik veriler, elektronik belge sayesinde anlamlı bir fiziki bütün olarak görünür. Elektronik verinin elektronik belge şeklini alabilmesi, hukuken önemli ve gerçeği gösterir nitelikte olmasına bağlıdır ve elektronik belge ile görünür hale gelir. Belgenin görünüm şekilleri, bilgisayar belleğindeki veya veri taşıyıcılarındaki kayıtlar, bilgisayar ekranından görüntülenen veriler ya da bilgisayar çıktısı gibi kayıtlar olabilir¹³. Elektronik veri, ancak ispata elverişliyse ve hukuken anlamlı bir fiziki bütün şeklinde vakıayı gerçeğe yakın göstermekteyse elektronik belge niteliğinde kabul edilir; yoksa her elektronik veri, elektronik belgeye vücut vermez¹⁴.

⁸ Türk Dil Kurumu Sözlük, bkz. < www.sozluk.gov.tr > Erişim Tarihi 23 Ağustos 2023.

⁹ Erturgut, s. 35.

¹⁰ Bkz. Bölge Adliye ve Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri İle Cumhuriyet Başsavcılıkları İdari ve Yazı İşleri Hizmetlerinin Yürütülmesine Dair Yönetmelik

¹¹ Elektronik ortamdaki veriler bilgi taşıyabilmektedir. Düzenlemedeki metinde, “bunlara benzer bilgi taşıyıcıları” ifadesiyle bu konudaki gelişmelere imkân verecek bir tanım yapılmıştır. Bkz. İbrahim Özbay, *6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Neler Getirdi?*, 2. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2013, s. 258.

¹² Elektronik belge aslında belge kavramının içerisinden türetilmiştir. Thomas Weibel, “Art 177”, Thomas Sutter Somm/Franz Hasenböhler/Christoph Leuenberger (Ed.), *Kommentar zur Schweizerischen Zivilprozessordnung*, Schulthess, 2010, Nr.12.

¹³ Göksu, *Elektronik Delil*, s. 13; Elif Futtu, *Delil Başlangıcı ve Elektronik Belgelerin Delil Başlangıcı Niteliği*, Seçkin Yayıncılık, 2021, s. 79-80.

¹⁴ Erturgut, s. 39; İsmet Mazlum, “Medeni Usul Hukukunda Belge ve Senet Ayrımı”, *Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2012, s. 20; Futtu, s. 95; “Elektronik mesajlar, gönderildiği ve gönderilen elektronik cihazlarda kayıtlı bulunmaktadır. Buna göre, ilgili elektronik cihazlar şüphesiz birer veri taşıyıcısıdır. Veriye elektronik cihazda kayıtlı bulunan mesajlar, ses kayıtları ve görüntülerdir. Şayet bu veriler uyuşmazlık konusu vakıayı işaret edebiliyorsa Kanuna göre belge sayılabilecektir.” Ozan

II. ELEKTRONİK POSTA KAYITLARININ DELİL DEĞERİ

A. Genel Olarak

Elektronik posta kayıtlarının delil olup olmadığı, 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu döneminde tartışmalıydı; çünkü kanunda açıkça elektronik postaların niteliği hüküm altına alınmamıştı. Bu dönemde elektronik postalar senet dışında belgelerin içerisinde nitelendirildiğinden Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu m. 367'de düzenlenen özel hüküm sebepleri içerisinde değerlendirilmekteydi. Bu hükümde “*senetsiz ispatın caiz olduğu davalarda*” denilmek şekliyle özel hüküm sebeplerinin¹⁵ uygulama kapsamının içerisinde değerlendirilmekteydi¹⁶; böylece hukuki işlemlerin ispatı dışında temsili nitelik taşıyan ve hukuka aykırı olmayan her unsurun takdiri delil olabileceği kabul edilmekteydi¹⁷.

Mülga HUMK'dan farklı olarak, yeni dönemde HMK m. 199 hükmünün varlığı sebebiyle elektronik postalar elektronik ortamda veri, bilgi taşıyıcısı olduğundan açıkça doktrin ve yargı uygulamasında “*delil*” olarak kabul edilmektedir¹⁸. Daha doğru bir ifadeyle, böyle bir durumda elektronik postaya ilişkin kayıtlar, hukuk yargılamasında “*elektronik delil*” olarak nitelendirilmektedir¹⁹. Elektronik iletişimin gelişmesiyle birlikte, taraflar arasında yapılan yazışmalar deyim yerindeyse sonsuza kadar saklanabilen

Tok, *Medeni Usul Hukukunda Delil Başlangıcı*, Seçkin Yayıncılık, 2016, s. 73.

¹⁵ Özel hüküm sebepleri olarak adlandırılan deliller, dava konusu çekişmeli şeyi tüm duyularıyla, başka bir deyişle görme, tatma, dinleme, koklama ve dokunma yoluyla incelenerek ortaya çıkmaktadır. Burada taşınmaz dışındaki keşif durumları bu hükmün kapsamını belirlemektedir. Baki Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usulü Cilt III*, Demir Yayıncılık, 2001, s. 2871 vd.; Haluk Konuralp, *Medeni Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları*, Yetkin Yayıncılık, 2009, s. 36.

¹⁶ “*HUMK m. 367'deki 'senetsiz ispatı caiz olan davalar' ibaresi kaldırılıp yerine 'Kanunun belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngörmediği haller' ibaresi getirilmiştir ki bu daha doğrudur. Çünkü başka kanunlar da caiz delil olarak bazı delilleri kabul edebilir ya da ispat faaliyetinde kullanılacak delilleri açısından sınırlandırmada bulunabilir. Senetle ispat, HMK'nın belirli bir delille ispat zorunluluğunu öngördüğü bir hal olup sadece bir durumu belirtir*” Serdar Kale/Salih Keser, “Medeni Yargılama Hukukunda Delil Sistemi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(5), 2015, s.708.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Konuralp, *İspat*, s. 12, 37; Göksu, *Elektronik Delil*, s. 144 vd.; Erturgut, s. 117.

¹⁸ Bkz. Koç, s. 51, 73; Budak/Karaaslan, s. 285; Güray Erdönmez, *Pekcanutez Usul Medeni Usul Hukuku Cilt II*, 15. Bası, On İki Levha Yayınları, 2017, s. 1771.

¹⁹ Bkz. Göksu, *Elektronik Delil*, s. 28 vd.; Koç, s. 52; Reto Fanger, *Digitale Dokumente als Beweis im Zivilprozess*, Helbing&Lichtenhahn, 2005, s. 119 vd.

elektronik iz bırakmaktadır; bu da uyumsuzluğun çözümlenmesine yardımcı olması bakımından elektronik delilleri diğer klasik delillerden önemli ölçüde ön plana çıkarmaktadır²⁰. Dolayısıyla günümüzde elektronik delil, klasik delillerden bazı özellikleriyle ayırt edilmektedir; çünkü, elektronik delil ile klasik anlamda delil (elektronik olmayan delil) arasında bazı farklar vardır:

Elektronik delilin, klasik delile göre değiştirilme riski daha yüksektir. Elektronik deliller, ancak elektronik cihazlarla veya yazıcıdan çıktısı alınarak görünür duruma gelebilirler; doğrudan çıplak gözle görünemezler. Zira, ekran veya yazıcı gibi aygıtlara ihtiyaç duyan elektronik delillerde, delil niteliğinde olan görünümün şekli değildir, doğrudan kendileridir²¹. Klasik delillerden farklı olarak elektronik delillerde, elektronik veri girişinin veya müdahalesinin kim tarafından, ne zaman, hangi cihazdan ve nasıl yapıldığı gibi çok fazla ayrıntı vardır; bu da ispatı gereken vakıa hakkında daha nitelikli bilgi edinilmesini sağlayabilir²². Nitekim Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 219/1'de, klasik delillerden farklı olarak elektronik belgelerin mahkemeye ibrazı için özel bir usul hükme bağlanmıştır: “*Taraflar, kendilerinin veya karşı tarafın delil olarak dayandıkları ve ellerinde bulunan tüm belgeleri mahkemeye ibraz etmek zorundadırlar. Elektronik belgeler ise belgenin çıktısı alınarak ve talep edildiğinde incelemeye elverişli şekilde elektronik ortama kaydedilerek mahkemeye ibraz edilir.*”²³ Burada şu hususu belirtmeliyiz ki, mahkemenin inceleyeceği elektronik verinin kendisidir, yoksa çıktısı alınan belge değildir²⁴.

Uyumsuzluğa konu vakıanın ispatının söz konusu olması halinde elektronik veriler, delil niteliğini kazanmaktadır. Somut olaya göre elektronik veriler; bir belge (m. 199), delil başlangıcı, keşif objesi (m. 288)²⁵ veya kanunda

²⁰ Isaak Meier, *Schweizerisches Zivilprozessrecht: Eine kritische Darstellung aus der Sicht von Praxis und Lehre*, Schulthess Juristische Medien, 2010, s. 319.

²¹ Futtu, s. 98.

²² Erturgut, s. 34; Göksu, *Elektronik Delil*, s. 30 vd.

²³ “*Burada ibraz edilecek elektronik belgenin, güvenli veya basit elektronik imza ile imzalanmış olup olmaması önemsizdir. Güvenli elektronik imza ile imzalanmamış ya da hiç elektronik imza taşımayan bir elektronik belgenin de delil olarak ibrazı gerekebilir. Belgenin ibrazı ile onun delil değeri ayrı değerlendirildiğinden böyle bir ayrıma gidilmemiştir.*” (Özbaş, s. 286).

²⁴ İbrahim Aşık, *Medeni Usul Hukukunda Keşif*, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 124-125.

²⁵ Alman hukukunda elektronik belgelerin keşif objesi oldukları, keşifle ispatın konusu oldukları kabul edilmektedir. Alman Medeni Usul Kanunu (ZPO Paragraf 371a)'da elektronik belgelerin keşfin konusu olduğu belirtilmiştir. Elektronik belgelerin sadece çıktısının alınarak

düzenlenmemiş delil (m. 192)²⁶ şeklinde kabul edilebilir; burada önemli olan elektronik verinin delil olarak nitelendirilebilmesinin, delillerin tümünde bulunması gereken temsil niteliğinden kaynaklanmasıdır²⁷. Başka bir deyişle, elektronik veri, ispat konusu vakıanın gerçekleştiği konusunda hâkimde bir kanaat oluşturacak seviyeye gelmişse elektronik delil niteliğini kazanır²⁸. O halde güvenli elektronik imza dışında oluşturulmamış elektronik belgelerin kural olarak HMK m. 199 ve 202 ile bağlantılı olacak şekilde değerlendirilmesi

dava dosyasına sunulması yeterli değildir; bu tür belgelere konu olan elektronik verilerin ayrıca mahkemece teknik cihazlarla keşif konusu yapılması gerekmektedir. Buna göre keşif sonucunda bu belgelerin delil olup olmadıklarına karar verilmektedir. (Hans Jürgen Ahrens, *Der Beweis im Zivilprozess*, Ottoschmidt, Köln, 2015, s. 480, 562 vd.); İsviçre’de elektronik belgelerin, ancak bir aygıt yardımı ile dış dünyada incelenebilmesi sebebiyle keşif konusu olup olmayacağı tartışılmakla birlikte, bugün genel olarak keşfin konusu da olabileceği kabul edilmektedir. Bkz. Fanger, s. 133 vd.; Annette Dolge, “Art. 177”, Karl Spühler/Luca Tenchio/Dominik Infanger (Ed.), *Basler Kommentar Schweizerische Zivilprozessordnung*, Helbing Lichtenhahn, 2010, Rn 4; İsviçre’de kantonal düzeyde Medeni Usul Kanunu yapılmadan önce, İsviçre’nin bazı kantonlarında belge kavramı, keşif delili içerisinde değerlendirilmekteydi. Bkz. Weibel, Nr.1; Türk hukuk sistemimizde elektronik belgelerin keşif konusu olup olmadığına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Doktrinde görüşüne katıldığımız Aşık, elektronik belgelerin de keşif konusu olabileceğini; fakat bunun için elektronik belgenin veri iletim hatlarıyla mahkemeye gönderilmesi gerektiğini; mahkemenin gerekli yazılım ve donanımına sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Aşık, s. 124 vd.; Yine Mazlum, elektronik postaların kolaylıkla değiştirilmeleri söz konusu olabileceği için hâkimin delilleri serbestçe değerlendirmesi kapsamında keşif delili ile bilgisayar ekranında görülen verileri hâkimin incelemesi gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Mazlum, s. 17-18.

²⁶ “*HMK’da delil türlerine tek tek yer verilmekle birlikte, bu saymanın sınırlı olmadığı ve senetle ispat zorunluluğunun öngörüldüğü haller dışında, kanunda düzenlenmemiş olan diğer delillere (mülga HUMK’daki ismiyle özel hüküm sebeplerine) de başvurulabileceği kabul edilmiştir (m. 192). Şu var ki HMK, mülga HUMK’tan farklı olarak, deliller arasında geniş kapsamlı bir belge kavramına yer vermiştir. Belge kavramına verilen geniş anlam dikkate alındığında belge olmayan bir kanunda düzenlenmemiş delile örnek bulmak zordur.....Belge (bilgi taşıyıcı) kavramı bu geniş kapsamlı içeriğiyle m. 192 hükmünde yer alan kanunda düzenlenmemiş delilleri de kapsamaktadır*” (Budak/Karaaslan, s. 285, 316); Banka dekontları senetle ispatı zorunluluğu bulunmayan durumlarda HMK m. 192 kapsamında bir belge aynı zamanda bir delil olarak değerlendirilebilir. Ancak senetle ispatı gereken durumlarda bu hükme başvurmak mümkün olmayacağından banka dekontları bu çerçevede değerlendirilemeyecektir. Bu sebeple banka dekontu konusunda asıl sorun senetle ispat zorunluluğu bulunan durumlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Bkz. Varol Karaaslan, “Banka Dekontu ve Havale Makbuzunun Delil Değeri”, *MİHDER*, 12(35), 2016, s. 611 vd.); Bu yönüyle elektronik posta kayıtları ile banka dekontları benzer ispat sorunları ile karşı karşıya kalmaktadır. Kanaatimizce özellikle elektronik posta kayıtlarının senetle ispat zorunluluğu olduğu durumlarda HMK m. 192 kapsamında değerlendirilmesinin bir önemi kalmamaktadır.

²⁷ Göksu, *Elektronik Delil*, s. 29.

²⁸ Göksu, *Elektronik Delil*, s. 29.

gerekir²⁹. Buna göre, elektronik posta kayıtları hem HMK m. 199 kapsamında belgedir, takdiri delildir, hem senetle ispat kuralının geçerli olduğu davalarda da bir delil başlangıcıdır³⁰. Elektronik posta kayıtlarının takdiri delil veya delil başlangıcı olarak nitelendirilmesinin önemi ispat konu olan hukuki duruma göre değişkenlik gösterebilmekle birlikte, bazı Yargıtay kararlarında bu iki kurum birbirlerinin içerisinde değerlendirmekte ve delil değeri bakımından açık bir görüş de belirtilmemektedir³¹.

B. Elektronik Posta Kayıtlarının Takdiri Delil Olması

Elektronik belgelerin delil olarak ispat gücü ise kesin veya takdiri delil

²⁹ Acar, s. 156.

³⁰ Koç, s. 52.

³¹ “Davalının da kabulünde olan söz konusu elektronik posta HMK’nun 199. maddesi gereği delil niteliğindedir”. Yargıtay 13.HD, 10021/3126, 15.03.2018 < <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2023; “Öte yandan 09.04.2013 tarihli mail de davacı şirket yetkilisi Kadri Yamaçlı davalı şirkete gönderdiği, 4.623,03 USD daha ödendiği takdirde cari hesabın sıfırlanacağını bildirdiği, takip konusu faturaların tarihlerinin bu yazışmadan önce olduğu ve HMK 199 maddesi gereğince elektronik maillerin yazılı delil başlangıcı kabul edildiğine göre davacı şirket yetkilisinin isticvabına karar verilerek hesap mutabakatı bulunup bulunmadığı belirlenip sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken yeterince araştırma yapılmadan eksik inceleme ile yazılı şekilde karar verilmesi doğru olmamıştır.” Yargıtay 23 HD, 3531/643, 21.02.2019, < <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2023; “Mahkemece, iddia, savunma ve dosya kapsamına göre; taraflar arasında yapılan sözleşmenin 2. maddesi gereğince, davacı katılımcının, ancak davalı ...’nin yazılı teyidi ile fuardan çekilme hakkına sahip olduğu, davacı tarafça dayanılan e-mail yazışmalarının, davalı tarafça kabul edilmediği HMK’nun 199. maddesinde, elektronik ortamdaki veriler belge olarak kabul edilmiş ise de, sözleşmedeki yazılı teyit hükmü ve dava değeri dikkate alındığında, sözleşmeden dönmenin kabul edildiğinin yazılı belge ile ispat edilmesi gerektiği HMK’nun 205. maddesinde, usulüne göre güvenli elektronik imza ile oluşturulan elektronik verilerin senet hükmünde olduğunun düzenlendiği, davacı tarafça ibraz edilen e-mail çıktıkları elektronik imzalı olmadığı gibi, davalı tarafça gönderildiği belirtilen e-mailin göndericisinin satış müdürü olduğunun görüldüğü, e-mail çıktısında, şirketi temsile yetkili şahsın adı dahi yazsa, elektronik imza olmadığı takdirde, o e-mail’in, şirketin temsilcisi tarafından gönderildiğinin, ikrar olmadıkça kesin olarak kabulünün mümkün olmadığı gerekçesi ile davanın reddine karar verilmiştir. Kararı, davacı vekili temyiz etmiştir. Dosyadaki yazılara, kararın dayandığı delillerle gerekçeleri, delillerin takdirinde bir isabetsizlik bulunmamasına göre, davacı vekilinin temyiz itirazları yerinde görülmemiştir.” Yargıtay 23 HD, 6438/4588, 15.06.2015 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2023; “Davacı delil olarak davalı tarafından 15.9.2011 tarihli e-posta içeriğine dayandığından davacının bu delili az yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda değerlendirilerek sonucuna göre karar verilmesi gerekirken yazılı şekilde eksik inceleme ile hüküm tesisi usul ve yasaya aykırı olup bozmayı gerektirir.” Yargıtay 13 HD, 3033/1991, 19.02.2018 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2023; Ayrıca doktrinde Sarıgül Ata, Yargıtay’ın bazı kararlarını elektronik postaların delil değeri üzerinde tam net bir açıklama yapmaması sebebiyle eleştirmiştir. Bkz. Bersun Sarıgül Ata, “Belge ve Belgenin Delil Kuvveti”, *Ankara Barosu Dergisi*, 78(1), 2020, s. 11.

olarak değişkenlik gösterebilmektedir³²; çünkü, usulüne göre güvenli elektronik imza ile oluşturulan elektronik veriler söz konusu ise HMK m. 205/2 açık hükmüne göre senet hükmünde sayılacaktır³³. Böyle bir durumda ise güvenli elektronik imza ile oluşturulmuş elektronik verileri içeren elektronik postalar senet hükmünde sayılacağından, kesin delil sayılması gerekecektir³⁴. Buna karşın güvenli elektronik imza dışında bir usulle imzalanarak oluşturulan belgeler davada kesin delil olarak değerlendirilemez³⁵.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 199’a göre, elektronik postalar senet olarak değil, belge olarak nitelendirildiğinden güvenli elektronik imza ile imzalanmamış verileri, uyuşmazlık konusu vakıa hakkında bilgi taşımaya elverişli olduğundan “*takdiri delil*” olarak değerlendirmek gerekir³⁶. Zira Hukuk Muhakemeleri Kanunu anlamında her senet bir belgedir; fakat her belge bir senet değildir. Belge, senedi de kapsayacak şekilde üst kavramdır³⁷. Ayrıca, belge kavramının geniş kapsamlı içeriğiyle HMK m. 192 hükmünde yer alan “*kanunda düzenlenmemiş deliller*” kapsamında da değerlendirilmesi söz konusu olabilir³⁸. Elbette elektronik postaların delil olarak değerlendirilmesi sadece belge olmalarından ziyade, dava konusu uyuşmazlığı aydınlatıcı bir rol

³² “Doktrinde deliller, kesin deliller ve takdiri deliller şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutularak incelenmektedir. Kanunda açık bir şekilde böyle bir ayrım olmamakla birlikte delillerin değerlendirilmesi noktasında kabul edilen karma sistemin bir ayrımı doğurduğu kabul edilebilir. Kesin deliller, şartlarını, hükümlerini ve sonuçlarını kanunun belirlediği ve bu şartların mevcut olması halinde hâkimin bağlı olduğu ve takdir yetkisine sahip olmadığı delillerdir”. “Takdiri deliller ise, koşullarını ve hükümlerini kanunun tayin etmediği delillerdir. Bu tür deliller hâkimi bağlamaz, hakim serbestçe takdir eder.” (Kale/Keser, s.714).

³³ Güvenli elektronik imzayla düzenlenmiş olan elektronik ortamdaki veriler, senet olmadıkları halde belgedir ve ispat gücü bakımından Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 205/2 gereği senet hükmündedir. Erdönmez, s. 1772.

³⁴ Koç, s. 51; Acar, s. 156; Ejder Yılmaz, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi Cilt 3*, 4. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022, s. 3804; Ramazan Arslan/Ejder Yılmaz/Sema Taşpınar Ayvaz/Emel Hanağası, *Medeni Usul Hukuku*, 8. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022, s. 447.

³⁵ Erdönmez, s. 1778; Yılmaz, s. 3804.

³⁶ Bkz. Sarıgül Ata, s. 11-12; Koç, s. 51-52; Tok, s. 73; Murat Atal/İbrahim Ermenek/Ersin Erdoğan, *Medeni Usul Hukuku*, 5. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022, s. 518; Weibel, Nr.12; Christoph Leuenberger/Beatrice Uffer Tobler, *Schweizerisches Zivilprozessrecht*, Stämpfli Verlag, 2010. s. 243.

³⁷ Süha Tanrıver, *Medeni Usul Hukuku Cilt I*, 4. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2021, s. 913.

³⁸ Budak/Karaaslan, s. 285, 316; HMK m. 192 hükmünün senetle ispat zorunluluğu olan durumlarda uygulanması mümkün değildir. Karaaslan, “Dekont”, s. 611 vd.; Dolayısıyla bu hükme dayanılarak elektronik postaların delil olduğunun nitelendirilmesinin de senetle ispat zorunluluğunun olduğu durumlarda önemi kalmamaktadır.

oynamasından da kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, elektronik postaların, delil olarak değerlendirilebilmesi, uyumsuzluk konusu vakıaların ispata elverişli olmasına bağlıdır. O halde elektronik veriler, uyumsuzluk konusu bir vakıanın ispata gündeme geldiğinde delil niteliğini kazanmaktadırlar³⁹. Ayrıca elektronik posta kayıtlarının davanın taraflarınca ileri sürülmesi ve mahkemece dikkate alınması HMK m. 189'a göre ispat hakkının da bir gereğidir⁴⁰. Buna göre, elektronik posta kayıtları kanuni istisnalar (senetle ispat zorunluluğu) dışında mahkeme tarafından serbestçe değerlendirilebilecektir (m. 198).

Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 199 hükmü, İsviçre Medeni Usul Kanunu m. 177'den model alınarak düzenlenmiştir⁴¹ ve bizdeki hükümden farklı olarak, İsviçre'deki hükümden açıkça belgelerin vakıaları ispat etmeye elverişli olması gerektiği belirtilmiştir. O halde elektronik belgelerin mutlaka dava konusu uyumsuzluğu ortaya koyacak şekilde ispata elverişli olması (Beweiseignung) gerekir⁴². Zira, İsviçre'de belge, delil türlerinden (Urkundenbeweis) en önemlisi olarak görülmektedir⁴³.

Yargıtay kararına konu olan bir olayda, davanın taraflarınca sözleşme yapılabilmesi amacıyla uzun bir süre karşılıklı elektronik posta yazışmaları söz konusu olmuştur; fakat bunun sonunda taraflarca kira sözleşmesi imzalanamamıştır. Davacı, elektronik posta yazışmalarını dava dosyasına sunarak davalının sebepsiz yere kira sözleşmesini ıslak imza ile imzalamaktan kaçındığını, bundan zarara uğradığını ve elektronik posta yazışmaları sonucunda kira sözleşmesinin kurulmuş sayılması gerektiğini iddia etmiştir⁴⁴.

³⁹ Göksu, *Elektronik Delil*, s. 29.

⁴⁰ Fanger, s. 120

⁴¹ Baki Kuru, "Yazılı Delil Başlangıcı", Emel Hanağası/Mustafa Göksu (Ed.), *Prof.Dr.Ejder Yılmaz Armağanı Cilt II*, Yetkin Yayıncılık, 2014, s. 1384; Baki Kuru/Burak Aydın, *Medeni Usul Hukuku El Kitabı Cilt I-II*, 2. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2021, s. 668.

⁴² Dolge, Rn 1; Weibel, Nr. 7,8; Dominik Gasser/Rickli Brigitte, *Schweizerische Zivilprozessordnung*, Dike, 2010, Art 177 Rn 1; İspata elverişli olması gerektiği ifadesi İsviçre Ceza Usul Kanunu'nda (StGB Art. 110) geçmemektedir. Buna göre, ceza yargılamasındaki belge delili, hukuk yargılamasındakinden daha geniş kapsamlı olmaktadır ve her türlü belge ceza yargılamasında delil olarak kullanılabilir. Leuenberger/Uffer Tobler, s.243.

⁴³ Meier, s. 319; Weibel, Nr.1,6; Fanger, s. 122 vd.

⁴⁴ "Somut olay bakımından davacının maddi ve manevi tazminat isteminin dayanağı olan kira sözleşmesinin kurulduğunun kabul edilip edilemeyeceği, burada varılacak sonuca göre mahkemenin taraflar arasındaki ihtilâfi sözleşme değil sözleşme öncesi görüşmelerden kaynaklanan sorumluluk ilkeleri çerçevesinde değerlendirmesinin gerekip gerekmediği. (2) Davacı lehine manevi tazminat koşullarının oluşup oluşmadığı ...Davacı ... ve ... A.Ş. yetkilileri arasında yapılan görüşmelere ilişkin sunulan elektronik posta yazışmaları, dinlenen

Yargıtay davada söz konusu elektronik posta yazışmalarının bütünü delil olarak değerlendirmiştir.

Uygulamada özellikle taraflar arasında ticari ilişkinin uzunca bir süre devam ettiği durumlarda (örneğin mal alım ve satımına ilişkin), sıklıkla taraflar arasında elektronik posta yoluyla iletişim kurulmaktadır. Böyle bir durumda taraflar arasında bir güven ilişkisi olduğu için, taraflar her bir mal alım satımı için ayrıca sözleşme yapmayı pek tercih etmemektedirler. Başka bir deyişle yazılı bir sözleşme yapılmış olmamasına rağmen, taraflardan biri (avans karşılığı olsun olmasın) karşı tarafa mal alıp vermeye devam edebilmektedir. Zira taraflar arasında bir uyumsuzluk çıkmaması durumunda aslında sözleşmenin varlığının da bir önemi yoktur. Ancak taraflar arasında söz konusu satım veya cari hesap ilişkisinden kaynaklı bir uyumsuzluk çıkması durumunda ise yazılı bir sözleşme olmadığından, taraflarca yapılmış olan elektronik posta yazışmaları uyumsuzluğun çözümü bakımından önemli konuma gelmektedir⁴⁵. Özellikle tarafların tacir olmasına rağmen HMK m. 222'deki şartları taşımaması sebebiyle ticari defterlerin delil olarak kullanılamaması durumunda, uyumsuzluğun çözümlenmesinde sadece elektronik posta kayıtları söz konusu olabilmektedir. İşte böyle bir durumda

tanık beyanları birlikte değerlendirildiğinde "potansiyel kiracı" ... ile kiralanacak yerin yüz ölçümü, teknik şart ve koşulları, kira bedelinin ne olacağı gibi konularda müzakerelerde bulunulduğu, totem ve dış cephe tabelası gibi hususlarda tam uzlaşma sağlanamadığı, ... A.Ş. tarafından hazırlanan sözleşme metninin davacının imzasına sunulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu sözleşme taslağından da açıkça anlaşılacağı üzere kiraya veren kişi davalılardan ... Ltd. Şti. dir ve bu şirket kira sözleşmesini kabul etmeyerek imzalamamıştır. Yukarıda değinildiği üzere kira sözleşmesinin kurulması için şekil şartı bulunmamakta ise de kiraya veren kişi ile kiracı arasında sözleşmenin esaslı unsurları üzerinde mutabık kalınarak tarafların iradelerinin sözleşmenin kurulması yönünde birleşmiş olması gerekir. Somut olayda ... A.Ş. kiraya veren ... Ltd.Şti. nin temsilcisi olarak hareket etmiş ise de yetkisi yalnızca kiracı adaylarıyla sözleşme zeminini hazırlamaktan ibaret olup kira sözleşmesi imzalama yetkisi bulunmamaktadır. Bu durumda ... Ltd. Şti. ile davacı arasında bir sözleşmenin kurulduğundan bahsedilemez." Yargıtay HGK, 435/352, 22.03.2022 <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/> Erişim Tarihi 21 Temmuz 2023.

⁴⁵ "Davacı vekili dava dilekçesinde; müvekkili ile davalı arasında araç alım-satımına ilişkin değişik tarihlerde yapılmış 5 ayrı anlaşma bulunduğunu, ilk ticari ilişkinin 04.05.2011 tarihinde müvekkili tarafından davalıya gönderilen elektronik posta ile kurulduğunu, bundan sonra gerçekleşen satış sözleşmelerinin pazarlık aşamaları da dahil olmak üzere elektronik posta yazışmaları ile sağlandığını, 22.05.2014 tarihli e elektronik posta yazışması ile 2522 adet aracın alım-satımı hususunda davalıya teklif yapıldığını, teklifin 30.000.000,00 euro satış bedeli karşılığında 23.05.2014 tarihinde davalı tarafça kabul edildiğini, ancak taraflar arasındaki bu sözleşmeye rağmen davalının araçları haklı ve geçerli bir sebep ileri sürmeksizin devir ve teslim etmeyerek kendi kusuru ile sözleşmeyi yerine getirmediğini ileri sürerek..." Yargıtay 11 HD, 4687/505, 24.01.2023 <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/> Erişim Tarihi 21 Temmuz 2023.

dava konusu uyuşmazlığa ilişkin taraflarca oluşturulmuş elektronik postaların içeriğine bakıldığında tarafların gerçek iradesinin, örneğin avans karşılığı gerçekten mal teslim alınıp alınmadığına ilişkin vakıaların ortaya konulması sağlanabilir. Bu tür durumlarda elektronik postaların, HMK m. 199 anlamında bir belge olarak nitelendirilmesi ve her halükârda “*ispata elverişli delil*” olarak değerlendirilmesi gerekmektedir⁴⁶. Nitekim Yargıtay’ın bazı kararlarında da bu husus dikkate alınarak ödemenin ispatı (delili) için elektronik posta yazışmaları ile ödeme bilgilerinin birlikte değerlendirilmesi gerektiği açıkça vurgulanmıştır⁴⁷.

Yargıtay kararına konu olan başka bir olayda, şirket çalışanının şirketin ticari sır sayılabilecek bilgilerini elektronik posta yoluyla dava dışı üçüncü bir şirketle paylaşması sebebiyle şirket çalışanı işten çıkarılmış ve rekabet yasağı sebebiyle kendisinden tazminat talep edilmiştir. Yargıtay bu olayda ticari sırların paylaşılması noktasında elektronik posta kayıtlarının uyuşmazlığın aydınlatılmasında takdiri delil olarak değerlendirilmesine karar vermiştir⁴⁸.

⁴⁶ “İnternetin ispat hukukuna getirdiği sorunlar, kesin delille ispatın kabul edildiği ülkelerde çözümü daha zor sorunlar ortaya çıkarmıştır. Zira elektronik belgeleri geçerli delil olarak kabul etmezsek, ispat yükü üzerine düşen taraf ispat edememenin riskini taşıyacak ve davayı da muhtemelen kaybedecektir. Bu ise o ülkede veya o yerde elektronik ticaretin yapılmaması ya da yapılmaması sonucunu doğuracaktır.” (Pekcanitez, s. 726)

⁴⁷ “HMK m. 199 düzenlemesi ile mail yazışmaları da belge olarak kabul edilmiştir. O halde, mahkemece mail yazışmaları ve davacı tarafından yapılan ödemeler değerlendirilerek davacının borçlu olup olmadığına karar verilmesi gerekirken eksik inceleme ile yazılı şekilde davanın reddine karar verilmesi usul ve yasaya aykırı olup, bozma nedenidir.” Yargıtay 13 HD, 1014/4488, 10.06.2020 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 21 Temmuz 2023; ayrıca bkz. Yargıtay 13 HD, 28467/26584, 08.09.2015 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 21 Temmuz 2023.

⁴⁸ “Somut olayda, İlk Derece Mahkemesince yaptırılan bilirkişi incelemesi neticesinde, davalının davacı nezdinde çalıştığı dönemde, kendisine tahsis edilen elektronik posta adresinden davalı Şirketin satış hedeflerine, temsilcisi olduğu markanın eczane ve ürün bazlı satış verilerine ve ticari koşullarına, satış ekibinin bölge bazlı, hedef ve realizasyonlarını içeren performans sonuçlarına, ürünlerinin eczane ve ürün bazlı satış ve ticari koşullarına, eczaneye verilecek yıl sonu iskonto tutarı verilerine ilişkin bilgileri, davacının rakibi konumundaki dava dışı Şirket çalışanına gönderdiği tespit edilmiştir. Bu husus İlk Derece Mahkemesince de ... her ne kadar davalının, şirket ile ilgili ticari sır sayılabilecek önemli bilgileri elektronik posta yoluyla gönderdiği tespit edilmiş ise de, bu bilgilerin paylaşılması nedeniyle davacının maddi bir zarara uğramadığı... şeklindeki açıklama ile davacının ticari sır niteliğinde sayılabilecek bilgileri paylaştığı kabul edilmiş olup davacının bu yöndeki kabule bir itirazı bulunmaktadır. Mahkemece davacı Şirketin ticari itibarına zarar verilmediği ve/veya bu durumun ispat edilemediği gerekçesiyle manevi tazminat talebi reddedilmiş ise de bu yöndeki kabul dosya kapsamına uygun düşmemektedir. Zira hukuk düzeninin, hukuk süjesi olarak tanıdığı tüzel kişilerin, kişilik hakları kanuni koruma altında olup bu bağlamda davacı Şirketin ticari bilgileri; satış ve ürün bazlı hedeflerinin, eczane ve reçete bilgilerinin

Elektronik postaların delil olarak kullanılabilmesi için hukuka aykırı yollarla elde edilmemiş olması gerekmektedir⁴⁹. Zira, hukuka aykırı olarak elde edilmiş olan deliller, mahkeme tarafından bir vakıanın ispatında dikkate alınamaz (m. 189/3). Örneğin elektronik posta ile gerçekleşen iletişim içeriğinin casus yazılımla hukuka aykırı bir yolla edilmesi durumunda söz konusu elektronik postanın delil veya delil başlangıcı olarak kullanılamaması gerekir⁵⁰.

Elektronik postaların delil olarak kabul edilebilmesi için ayrıca güvenilir bir şekilde oluşup oluşmadığına (sahte olup olmadığına) da dikkat edilmesi gerekmektedir⁵¹. Bu tür durumlarda hâkim, bilişim sisteminde uzman olan bir bilirkişi aracılığıyla elektronik postaların güvenilirliğini inceleyebilecektir⁵².

paylaşılması, davacının kişilik hakkına saldırı mahiyetindedir. Bu bağlamda İlk Derece Mahkemesince manevi tazminat yükümlülüğünün itibara zarar verilmesi kavramı ile sınırlı değerlendirilmesi isabelli değildir. Mahkemece bu maddi ve hukuki olgular nazara alınarak, davacı yararına davalının eylemi ile orantılı ve dosya kapsamına uygun miktarda manevi tazminata hükmedilmesi gerekirken yazılı şekilde hüküm tesis edilmesi hatalı olup bozmayı gerektirmiştir.” Yargıtay 9 HD, 6929/8687, 05.07.2022 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 21 Temmuz 2023.

⁴⁹ Koç, s. 54.

⁵⁰ Futtu, s. 61; Tok, s. 74; “Mahkemece bozma ilamında yer alan davacının delilleri arasında gösterilen virman yazıları ve elektronik postalar üzerinde de bunların doğruluğu ve bağlayıcılığı yönünden durulmamıştır. Bu nedenle mahkemece yapılacak iş öncelikle davacı delilleri arasında yer alan virman yazıları ve elektronik postalar ve özellikle 12/11/2010 tarihli ...’ın yazdığı elektronik postanın doğruluğu ve davalıyı bağlayıcılığı üzerinde durulduktan sonra davalı ile davacı arasında davacı lehine bir borcun üstlenilmesi (borcun nakli) sözleşmesi kurulup kurulmadığı hususu araştırılıp taraf defterleri arasındaki farklılığın sebebi de ortaya çıkarılıp bu hususlarda yeni bir bilirkişi kurulundan denetime elverişli rapor alınarak bozma gerekleri tam olarak yerine getirildikten sonra ortaya çıkan duruma göre uygun sonuç dairesinde bir karar vermekten ibarettir;...” gerekçesiyle hüküm davalı yararına bozulmuş...” Yargıtay HGK, 928/132, 01.03.2023 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 1 Ağustos 2023.

⁵¹ Tok, s. 74; Futtu, s. 119; “Elektronik posta hesaplarının üçüncü kişilerce spoofing gibi yöntemler ile ele geçirilmesi mümkündür. Böyle bir durumda ise elektronik postayı gönderdiği gözükten üçüncü kişinin itirazı halinde karşı tarafın bilirkişi incelemesi gibi bir karşı delil yoluyla aksini ispatlaması gerekir.” (Koç, s. 52)

⁵² “İlk olarak tartışılması gereken husus elektronik belgelere karşı, belge aleyhine kullanılacak kişinin muhalefet, üzerine bilirkişi incelemesi yapıp yapılmayacağı sorudur... Sorun, elektronik bir belgeye muhalefet edildiğinde HMK m. 211 hükmünün kıyasen uygulanıp uygulanmayacağına kendisini göstermektedir. Elektronik belgelerin kaynaklanma unsuruna muhalefet edilmesi halinde bilirkişi incelemesi yaptırılması bir yandan zaman kaybına yol açabilmekte bir yandan yargılamayı daha masraflı hale getirebilmektedir. Bu yönüyle, elektronik belgelere muhalefet edilmesi halinde HMK m. 211/f.1,b,b hükmünün kıyasen uygulanmasına, yargılamanın kısa zamanda ve mümkün olduğunca az masrafla sonuçlanmasını içeren usul ekonomisi ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle, itiraz edebilmesi

Hukuka aykırı yolla elde edilmemiş olmak kaydıyla, elektronik postanın güvenilir olduğuna ilişkin bilirkişi raporunda kesin bir değerlendirmede bulunulmamış olsa dahi, hâkim bu raporu HMK m. 192 gereği yine dikkate alabilecektir⁵³. Ayrıca hâkim bu tür durumlarda elektronik posta kayıtlarının oluşumuna ilişkin gerekli teknik donanıma sahip olmak şartıyla bizzat HMK m. 288 kapsamında inceleme de yapabilir. Bu tür durumlarda elektronik posta kayıtları keşif konusu içerisinde değerlendirilmelidir⁵⁴. Elektronik postalar içeriği itibarıyla davanın taraflarını veya dava dışı olmakla birlikte uyuşmazlıkla ilgili üçüncü kişileri ilgilendirebilmektedir. Bu noktada uyuşmazlık konusu elektronik postaların mahkemece incelenmesinde dava dışı üçüncü kişilerin haklarının ihlal edilmeden yalnızca davanın tarafları dikkate alınarak değerlendirilmesinde yarar vardır⁵⁵.

Uygulamada uyuşmazlık konusu ile ilgili davanın taraflarının bilirkişi raporuna karşı itiraz/beyan dilekçesi ile söz konusu elektronik posta yazışmalarının gerçek dışı olduğuna ilişkin açık bir beyanda bulunmadığı durumlar söz konusu olabilmektedir. Kanaatimizce, elektronik posta yazışmalarının doğruluğu veya davanın taraflarından birisi tarafından gönderilmediği konusunda karşı tarafça açıkça itiraz edilmediği/karşı beyan dilekçesi verilmediği durumlarda söz konusu elektronik postaların var olup olmaması HMK m. 187 hükmü gereği çekişmeli olmaktan çıkacaktır; dolayısıyla ispat konusunun da dışına çıkacaktır⁵⁶. Bu bakımdan mahkemenin söz konusu elektronik posta yazışmalarının güvenilirliği konusunda ayrıca bir bilirkişi incelemesi yaptırmasına dahi gerek kalmamaktadır⁵⁷. Ayrıca bazı Yargıtay kararlarında da belirtildiği üzere⁵⁸, davanın taraflarınca elektronik posta yazışmalarının doğruluğuna ilişkin yargılamanın bu aşamasına kadar aksi bir beyanda bulunulmadığı veya bilirkişi raporuna karşı bu yönden açıkça itiraz edilmediği durumlarda, davanın ilgili tarafınca bu konuda lehine usuli

mümkün olmalıdır." Tok, s. 75.

⁵³ Tok, s. 74.

⁵⁴ Aşık, s. 124 vd.

⁵⁵ Meier, s. 320.

⁵⁶ Bkz. ve karşı. Özbay, s. 275; "Dosya kapsamından bahsi geçen ön görüşmelerin ve 2008 yılı Ocak-Haziran aylarında gerçekleşen elektronik posta yazışmalarının davalılardan ...A.Ş. ile yapıldığı anlaşılmakta olup bu yön davalıların da kabulündedir." Yargıtay HGK, 435/352, 22.03.2022 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2023.

⁵⁷ Bkz. ve karşı.. Tok, s. 74, 80.

⁵⁸ Yargıtay HGK, 94/111, 18.02.2021 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 2 Ağustos 2023.

kazanılmış hak doğduğu kabul edilebilmektedir⁵⁹.

C. Elektronik Posta Kayıtlarının Delil Başlangıcı Olması

Delil başlangıcı⁶⁰, iddia konusu hukukî işlemin ispatına tamamen yeterli olmamakla birlikte, söz konusu hukukî işlemi muhtemel gösteren ve kendisine karşı ileri sürülen kişi veya temsilcisi tarafından verilmiş veya gönderilmiş belgedir (m. 202, 2). Senetle ispat zorunluluğu bulunan durumlarda⁶¹ delil başlangıcı bulunursa tanık dinlenebilir (m. 202, 1). Başka bir deyişle, delil başlangıcı, varlığı durumunda vakıa bakımından geçerli olan senetle ispat zorunluluğunu ortadan kaldıran bir delildir⁶². Yürürlükten kaldırılan 1086 sayılı HUMK'taki düzenlemede yazılı delil başlangıcı olarak evrak ve vesaik kavramlarına yer verilmiş ve yazılılık temeli üzerine inşa edilmiştir⁶³. Buna

⁵⁹ Kuru, *Usul Cilt III*, s. 2753; Bilirkişi raporuna süresi içerisinde itiraz edilmemesi durumunda bilirkişi raporu, taraflar bakımından usuli kazanılmış hak teşkil etmez. Bkz. L. Şanal Görgün/Levent Börü/Mehmet Kodakoğlu, *Medenî Usul Hukuku*, 11. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022, s. 531.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Konuralp, *Medeni Usul Hukukunda Yazılı Delil Başlangıcı*, Yetkin Yayıncılık, 2009, s. 7 vd.; Konuralp, *İspat*, s. 38 vd.; Salih Keser, *Medeni Yargılama Hukukunda Delil Başlangıcı*, Oniki Levha Yayınları, 2016, 1 vd.; Tok, s. 17 vd.; Futtu, s. 19 vd.

⁶¹ Delil başlangıcı, senetle ispat ve senede karşı senetle ispat kuralının uygulandığı bir sistemde bulunur. Keser s.12; Senetle ispat zorunluluğuna ilişkin kurallar, hukuki güvenliğin sağlanması, uyuşmazlığın daha hızlı çözülmesi, yalan tanık beyanlarının önlenmesi ve çeşitli kötüniyetli davranışların önüne geçilebilmesi amacıyla konulmuştur. Bkz. Murat Yavaş, *Senetle İspat ve Senede Karşı Senetle İspat Kuralları ile Bu Kuralların İstisnaları*, 2. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2020, s. 79 vd.; İlhan E. Postacıoğlu, *Şehadetle İspat Memnuiyeti ve Hudutları*, Genişletilmiş 2. Bası, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1964, s. 19 vd.; Yavuz Alangoya, "Senede Karşı Senetle İspat Kuralı ve Hayatın Olağan Akışı Kavramı", Mert Namlı (Ed.), *Prof.Dr. Yavuz Alangoya Makaleler*, Beta Yayınları, 2012, s. 257; Varol Karaaslan, "Senetle İspat Mecburiyeti Gerçekten Bir Mecburiyet Mi?", *MİHDER*, 15 (44), 2019, s. 829 vd.; M. Kamil Yıldırım, "Quo Vadis Senetle İspat Zorunluluğu", *MİHBİR* (Ed.), *Prof.Dr. Necmettin Berkin'e Armağan*, Filiz Kitabevi, 2021, s. 1487 vd.

⁶² M. Kamil Yıldırım/Ozan Tok, "İtirazın Kaldırılması Yargılamaında Delil Başlangıcının Delil Değeri", *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (1), 2016, s. 242; Keser, s. 214; "Delil başlangıcı delili, kanuni delillerin aksine, vakıayı doğrudan doğruya ispatlamamakta ancak hakime delillerin değerlendirilmesi bakımından bir takdir yetkisi vermektedir. Böyle bir delil ise kanuni delile ispatı gereken vakıa bakımından tam delil olarak kabul edilemez; zira delil başlangıcı kanuni bir delil değildir. O halde başlangıç ifadesinin kullanılması delil başlangıcının bir delil olmadığı manasına gelmemektedir. ... Delil başlangıcının hâkimin delillerin değerlendirilmesindeki takdir yetkisini kısıtlayan bir etkisi yoktur.; aksine delil başlangıcı, hakimin delilleri değerlendirilmesinde takdir yetkisine sahip olan senetle ispat zorunluluğunun istisnasını teşkil eden bir delildir. O halde delil başlangıcı unsurları Kanun tarafından belirlenmiş bir takdiri delildir." Yıldırım/Tok, s. 244.

⁶³ Bkz. Hamide Özden Özkaya Ferendeci, "Yeni Hukuk Muhakemeleri Kanunu'ndaki Belge

karşın 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'ndaki düzenleme dikkate alındığında, yazılılık unsuru ortadan kalkmıştır⁶⁴ ve artık delil başlangıcı belirli şartlara sahip belge olarak vurgulanmıştır⁶⁵. Böylelikle delil başlangıcı olabilecek hususlar Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 199 hükmü ile daha da genişletilmiştir⁶⁶. Buna karşın bu düzenleme ile senetle ispat zorunluluğunun alanı daha daraltılmıştır⁶⁷.

Bugün doktrinindeki hâkim görüş⁶⁸ HMK m. 199'un açık hükmü sebebiyle elektronik posta kayıtlarının yazılılık unsurunu içermemesine rağmen elektronik veri, belge niteliğinden ötürü delil başlangıcı olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündedir. Kanaatimizce de senetle ispat ve senede karşı senetle ispat kurallarının eski dönemde olduğu gibi yeni dönemde de katı bir şekilde uygulanmaya devam edilmesi durumunda ispat ve deliller konusunda uygulamada ortaya çıkan sorunların çözümlenmesi mümkün olmayacağından⁶⁹, elektronik postaların kanundaki şartları taşıması

durumunda delil başlangıcı olarak nitelendirilmesi gerektiğidir.

Kuru⁷⁰, doktrinindeki hâkim görüşün aksine bir değerlendirmede bulunmuştur. Kuru, HMK m. 199'daki belge ile açıkça yalnızca uyumsuzluğa konu vakıaların ispat edilebileceğini ve bu vakıaların sonucu olan hukuki işlemlerin ispat edilemeyeceğini; zira her hukuki işlemin bir vakıaya dayanacağını ve o vakıanın belgeyle ispatı bahanesiyle senetle ispat kuralının işlemez duruma getirilebileceğini belirtmiştir. Başka bir deyişle yazar, HMK m. 199'da yer alan senet dışındaki belgelerin ve bu belgelerin başlangıçlarının da senetle ispat zorunluluğunun istisnası kabul edilmesi durumunda, senetle ispat zorunluluğuna ilişkin HMK m. 200 hükmünün dolaylı şekilde etkisiz duruma getirileceği görüşündedir. Ayrıca Kuru, HMK m. 199 hükmünün İsviçre Medeni Usul Kanunu m. 177'den model alınarak düzenlenmiş olduğunu; İsviçre'de HMK m. 200'deki gibi senet ile ispat zorunluluğu kuralının olmadığını ve böyle bir belge tanımının İsviçre Usul Kanunu'nda düzenlenmesinin normal olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Kuru, senede karşı ileri sürülen delil başlangıcının yazılı olması gerektiğini belirttiği için elektronik posta kayıtlarının delil başlangıcı olarak değerlendirilemeyeceği görüşündedir.

Mülga HUMK döneminde Konuralp⁷¹, güvenli elektronik imza dışında bir elektronik imza taşıyan belgelerin "*kanunda düzenlenmemiş deliller*" kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini; bu açıdan delil niteliğinin olduğunun kabul edilmesi gerektiğini; belge kavramının çok geniş yorumlanmasının kanunun öngördüğü usulü tamamen kaldırmak anlamına geleceğini ve böyle bir durumda hukuki işlemler arasındaki kanuni delil sisteminin yorum yoluyla ortadan kaldırılmasının söz konusu olacağını; bu tür belgelerin delil başlangıcı olarak nitelendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 199-224'te üst başlık "*belge ve senet*" olarak hükme bağlanmıştır. Elektronik postaların belge olması, ayrıca senetle ispat zorunluluğu (m. 200) ve senede karşı tanıkla ispat yasağı (m. 201) kuralının istisnası olarak HMK m. 202'e göre "*delil başlangıcı*" olarak

uygulanması gerektiği görüşünü ileri sürmüştür. Bkz. Karaaslan, "İspat Mecburiyeti", s. 814 vd.; aynı yönde Yıldırım, s. 1487 vd.. Karaaslan'ın ve Yıldırım'ın bu görüşleri kanaatimizce günümüz koşulları içerisinde son derece yerindedir. Özellikle teknolojik gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan delilleri de dikkate aldığımızda senetle ispat zorunluluğunun katı bir şekilde uygulanması gerekli değildir.

⁷⁰ Kuru, "Yazılı Delil", s. 1385 vd.; Kuru ve Aydın, s. 668-669.

⁷¹ Konuralp, *Yazılı Delil Başlangıcı*, s. 94-95.

Terimi ve İspat Hukukundaki Yeri", *DÜHFD Prof.Dr.Hakan Pekcanitez'e Aramağan*, 16 (Özel Sayı), 2014, s. 822-823; Postacıoğlu, s. 253 vd. ; "*HUMK'un yürürlükte olduğu zamanlarda, bir davada senetle ispat zorunluluğu varsa özel hüküm sebeplerine, dolayısıyla sırf yazılılık şartını sağlayamadığı için özel hüküm sebeplerinden biri olarak nitelendirilip, delil başlangıcı olarak nitelendirilemeyen bir belgeye başvurulmaktaydı. Bu da çoğu zaman hâkimi bile bile adil olmayan kararlar vermeye sevk etmekteydi.*" Futtu, s. 41.

⁶⁴ "*Nihayet, kanunda yazılı olma şartı kaldırılıp (kanunda) belge olarak sayılan ispata yönelik her türlü aracın delil başlangıcı olabileceği düzenlendiği için, 'verilmiş olma'nın yanı sıra, faks ve elektronik yazışmalar gibi belgeleri de kapsayacak şekilde 'gönderilmiş olma' durumu kanuna eklenmiştir.*" Bkz. Mustafa Göksu, "6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Senetle İspat Kuralları ve Bunların İstisnaları", *HÜHFD*, 1(1), 2011, s. 59.

⁶⁵ Yavaş, s. 331.

⁶⁶ Özkaya Ferendeci, s. 822; "*HMK, mülga HUMK'tan farklı olarak, deliller arasında geniş kapsamlı bir belge kavramına yer vermiştir. Belge kavramına verilen geniş anlam dikkate alındığında belge olmayan bir kanunda düzenlenmemiş delile örnek bulmak çok zordur.*" Budak/Karaaslan, s. 316.

⁶⁷ Karaaslan, "İspat Mecburiyeti", s. 817; Abdurrahim Karslı, *Medeni Muhakeme Hukuku*, 3. Bası, Filiz Kitabevi, 2012, s. 568.

⁶⁸ Bkz. Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz/Hanağası, s. 471; Erdönmez, s. 1771 vd.; Budak/Karaaslan, s. 285 vd.; Görgün/Börü/Kodakoğlu, s. 434 vd.; Göksu, "Senet", s. 59; Yıldırım/Tok, s. 243; Koç, s. 53; Keser, s. 114 vd.; Futtu, s. 95 vd.; Tok, s. 72 vd.

⁶⁹ Sarıgül Ata, s. 8. Doktrinde Karaaslan, senetle ispat zorunluluğunun gerçeğin bulunması için elverişli olmadığını ve hakim delilleri serbestçe değerlendirmesi ilkesiyle çeliştiğini; hem maddi hukuk ile hem usul hukuku arasındaki uyumsuzluğun ortadan kaldırılarak maddi hukuk bakımından hak sahibi olan kişilerin bu durumunu ispatlayamaması riskini ortadan kaldırmak hem de yargılamanın temel amaçlarından biri olan gerçeğin tespitini sağlamak için senetle ispat kuralının kaldırılarak, yerine hakim delilleri serbestçe değerlendirilmesi ilkesinin

nitelendirilmesini sağlar⁷². Başka bir deyişle, senetle ispat zorunluluğunun bulunduğu durumlarda da elektronik postalar, delil başlangıcı niteliğine sahip olabilir⁷³. Burada hemen şunu vurgulamak gerekir ki, elektronik ortamdaki verilerin (elektronik postaların) delil başlangıcı sayılabilmesi, elektronik imza ile imzalanmış olmasına bağlı değildir⁷⁴. Bu husus bazı Yargıtay kararlarında da açıkça belirtilmektedir: “*E-Postalar, HMK 199 ve 202 maddeleri uyarınca delil başlangıcı niteliğinde belgedir. Dolayısıyla mahkemenin kabulünün aksine elektronik imza ile imzalanmış olması zorunlu değildir. Bu durumda davacı taraf tanık deliline de başvurduğundan hizmetin veriliş verilmemişine dair bildirilen davacı tanıklarının dinlenerek varılacak sonuç dairesinde bir karar verilmesi gerekirken, eksik inceleme ve yanılığın gerekçe ile davanın reddi doğru görülmemiştir*”⁷⁵.”

⁷² “Dosya içeriğinden; davalının Yapı Kredi Bankası’ndan 14.04.2009 tarihinde 232.000,00 TL bedelli 72 ay vadeli konut kredisi çektiği, davacının, adına kayıtlı 13 numaralı bağımsız bölümü 21.04.2009 tarihinde davalıya satış suretiyle temlik ettiği, davalıya ait banka hesap hareketlerinden aynı tarihte 35.780,00 TL, 54.210,00 TL ve 142.010,00 TL’nin davacıya hesabına gönderildiği, kredi borcunun 05.08.2010 tarihinde kapatıldığı, taşınmazın davalı tarafından 09.05.2014 tarihinde 750.000,00 TL bedelle dava dışı İrfan’a temlik edildiği, davacının davalı ile aralarındaki alacak-borç ilişkisine yönelik elektronik posta yolu ile yapılan yazışmalara ait dökümleri dosyaya sunduğu anlaşılmaktadır. Somut olayda, davacı dosyaya HMK’nun 199. maddesi uyarınca bir yazılı delil sunamamış ise de, tarafların elektronik ortamdaki görüşmelerine ilişkin dokümanların aynı madde kapsamında belge niteliğinde olduğundan, HMK’nun 202. maddesi gereğince tanık dinlenebileceği kuşkusuzdur.” Yargıtay 1 HD, 17460/1821, 12.03.2020 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 2 Ağustos 2023.

⁷³ Bkz. Yavaş, s. 236; Koç, s. 52; Tok, s. 72.

⁷⁴ Yılmaz, s. 3666-3667; “*E-postalar HMK 199 ve 202.maddeleri uyarınca delil başlangıcı niteliğinde belgedir. Dolayısıyla mahkemenin kabulünün aksine elektronik imza ile imzalanmış olması zorunlu değildir.*” Yargıtay 23 HD, 507/3649, 12.06.2018 <<https://karararama.yargitay.gov.tr/>> Erişim Tarihi 2 Ağustos 2023.

⁷⁵ Yargıtay 23 HD, 507/3649, 12.06.2018 <<https://karararama.yargitay.gov.tr/>> Erişim Tarihi 2 Ağustos 2023; “*Davacı, eldeki davada ıslah sureti ile davalıya çeşitli tarihlerde göndermiş olduğu toplam 783.337,00 TL’nin ödeme tarihlerinden işleyecek reeskont faizi ile davalıdan tahsilini istemiş; davalı, davanın reddini dilemiştir. Mahkemece, davacının davalıya taşınmaz alımı için para gönderdiğini yazılı delillerle ispat edemediği gerekçesi ile davanın reddine karar verilmiş; hüküm davacı tarafından temyiz edilmiştir. Davacı, iddiasını ispat için davalı tarafından gönderildiğini ileri sürdüğü elektronik postaya ve banka kayıtlarına dayanmıştır. Davalının da kabulünde olan söz konusu elektronik posta HMK’nun 199. maddesi gereği delil niteliğindedir. Öte yandan, davacının şahsi hesabından davalı hesabına gönderilen havalelerin bir kısmında ‘Dalyan için ödemedir’, ‘Dalyan arsa’, ‘dalyan tarla için ödemedir’ ibareleri bulunmaktadır. Buna göre elektronik posta içeriği ile havale açıklamaları birbirini doğruladığı gibi elektronik posta içeriği delil başlangıcı niteliği taşıdığından tanık dinlenmesi mümkün olup, tanık beyanları da davacının iddialarını desteklemektedir. O halde, mahkemece, davacının şahsi hesabından ‘Dalyan için ödemedir’, ‘Dalyan arsa’, ‘dalyan tarla için ödemedir’ açıklamaları ile gönderilen bedeller yönünden*

Uyuşmazlığın bir hukuki işleme ilişkin olmadığı ya da uyuşmazlık konusu hukuki işlemin HMK m. 200’deki parasal sınırı aşmadığı durumlarda elektronik belgeler, açıkça takdiri delil olarak nitelendirilecektir⁷⁶. Eğer uyuşmazlık bir hukuki fiile ilişkinse veya kanunda öngörülen parasal sınırı aşmıyorsa, hâkim delilleri serbestçe değerlendirme yetkisine sahip olacaktır⁷⁷.

Elektronik postaların özellikleri dikkate alınarak delil başlangıcı olarak değerlendirilmesine ilişkin unsurları özetle şöyle belirtebiliriz:

---Ortada Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 199 anlamında bir belge bulunmalıdır. Belge, herhangi bir bilgi taşıyıcısıdır. Elbette, salt bilgi taşıyor olması, o belgenin delil olarak kullanılması için yeterli değildir. Belgenin içerdiği bilgi, taraflar arasındaki uyuşmazlığı ispata elverişli olduğu sürece, yargılamada bir delil olarak kullanılabilir⁷⁸. Ancak herhalde bilgi taşıyıcısı niteliğindeki belgenin uyuşmazlık konusu vakıanın çözümüne destek sağlayacak niteliğe sahip olması gerekir (m. 187). Yukarıda⁷⁹ da açıklandığı üzere taraflar arasında yapılan elektronik posta (e-mail) yazışmaları birer belge olduğundan delil başlangıcının bu unsurunu karşılamaktadır⁸⁰.

---Bu belge, aleyhine ileri sürülen kişi veya bu kişinin temsilcisi tarafından verilmiş veya gönderilmiş olmalıdır. Bir belgenin, karşı taraf aleyhine delil teşkil edebilmesi için belge ile aleyhine ileri sürülecek kimse arasında mantıklı ve nesnel bir ilişkinin (bağlantının) bulunuyor olması gerekir⁸¹. Bu ilişkinin (bağlantının) bulunduğunu söyleyebilmek için öncelikle ilgili kimse ile (aleyhine dermeyan edilecek kişi) bu belge arasında bağın olduğunu gösteren

davacının davasını kanıtladığı gözetilerek, bu bedellerin hesaplanması ve sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken, hatalı değerlendirme ile yazılı şekilde karar verilmiş olması usul ve yasaya aykırı olup, bozmayı gerektirir” Yargıtay 13 HD, 10021/3126, 15.03.2018 <<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/>> Erişim Tarihi 2 Ağustos 2023.

⁷⁶ Tok, s. 73

⁷⁷ Tok, s. 73; Doktrinde Karaaslan haklı olarak bazı durumlarda hukuki işlem ile hukuki fiil arasında ayırım yapılmasının çok kolay olmadığını; bazen bir hukuki işlemin sadece varlığının mı yoksa o işleme ilişkin tüm unsurların mı senetle ispat edilmesi gerektiği konusunda, (Yargıtay kararları dahil) tartışmalar yaşandığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karaaslan, “İspat Mecburiyeti”, s. 818.

⁷⁸ Tanrıver, s. 913, 943; Görgün/Börü/Kodakoğlu, s. 455.

⁷⁹ Bkz. yuk. I.

⁸⁰ Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz/Hanağası, s. 472.

⁸¹ Konuralp, *Yazılı Delil Başlangıcı*, s.108.

işaretin (imza vs.) mevcut olması gerekir⁸². Örneğin taraflar arasında yazılı bir sözleşme olmamasına rağmen, uzunca bir süre uyumsuzluk çıkıncaya kadar avans karşılığı taraflar birbirine mal alıp vermeye devam etmiş olabilirler. İşte böyle bir durumda sözleşme olmadığından taraflarca yapılmış elektronik posta kayıtları önemli olacaktır. Eğer aleyhine ileri sürülen kişi söz konusu hukuki ilişkinin tarafı olan şirket çalışanınca oluşturulan elektronik posta yazışmaları varsa delil başlangıcının bu unsuru gerçekleşmiş olabilir. Zira şirket çalışanının/ temsilcisinin mutlaka vekâletnamesinin veya yazılı temsil yetkisinin bulunması da gerekmez⁸³; zira bundan önce yapılmış benzer işlemler, ilgili tarafça (aygıt sahibince) kabul edilmişse, bu halde sırf sorumluluktan kaçmak amacıyla temsil yetkisinin kaldırılmasıyla karşılaşılabilir ki bu, hakkın kötüye kullanılması olur⁸⁴. Ancak burada şu hususa işaret etmek gerekir ki, her somut olaya göre temsil yetkisinin kapsamı titizlikle irdelenmelidir; örneğin Yargıtay kararına konu olan bir olayda taraflarca belirli bir aşamaya kadar sözleşmelerin ön görüşmelerinin yapılmasına yetki verilmesine rağmen, elektronik posta yazışmalarını yapan şirket çalışanına sözleşmeyi nihai olarak imzalama yetkisi verilmemiş ve bu taraflarca da açıkça bilinmekteyse bu durumda şirket çalışanının temsil yetkisinin kapsamını aştığı kabul edilmelidir⁸⁵.

⁸² Yavaş, s. 350.

⁸³ “Davalı şirket sadece, mahkemece 26/05/2017 tarihli ara karar ile taraflara dosyaya yansıyan e-mail yazışmaları konusunda ve davalı vekiline ... (...)’ın görev ve yetkisine dair açıklama yapmak üzere süre verilmiş olması üzerine davalı vekili tarafından yapılan 08/06/2017 tarihli açıklamada, davalı şirket çalışanı ... (...)’ın finansman bölümünde katip (kasiyer) olduğu ve yöneticilerin talimatı ile işlemleri yaptığı bildirilmiştir” Yargıtay HGK, 928/132, 01.03.2023 <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/> Erişim Tarihi 1 Ağustos 2023.

⁸⁴ Erdönmez, s. 1843; Futtu, s. 108.

⁸⁵ “Taraflar arasında sözleşme görüşmelerinin yapıldığı hususu uyumsuzluk konusu değildir. Kiralamaya yönelik olarak taraflar arasında bir süre yürütülen görüşmeler sonucunda oluşturulan sözleşme metni kiracı sıfatıyla davacı tarafından imzalanmış, kiralayan konumundaki ... Ltd Şti tarafından imzalanmamıştır. Yaşanan bu süreçte taraflar arasındaki uyumsuzluk, davacı ile ... arasında kira ilişkisinin kurulup kurulmadığı ve sözleşme görüşmelerinde yer alan davalı... A.Ş.’nin sıfat ve konumuna ilişkindir. Akit (sözleşme) bir anda kurulup meydana gelen hukuki bir işlem değildir. Akit kurulmadan önce tarafların akdin muhtevası, şartları içerdiği hak ve yükümlülükleri üzerinde görüşmeler yapmaları olağan ve beklenen bir durumdur. Somut olayda, sözleşmesinin kurulması ile birlikte sözleşmenin uygulanmasından doğan hak ve vecibelerin davalı ... Ltd Şti ile davacıya ait olacağı bir gerçektir. Nitekim davacı tarafından dosyaya sunulan sözleşme örneği de buna işaret etmekte olup, sözleşme örneğinde davacı kiracı, davalı ... Ltd Şti ise kiralayan konumunda yer almaktadır. Davalı ... A.Ş. ise vücut bulan akitte kendisi bir vecibe yüklenmediği halde taraflar arasında akdin yapılması aşamasında davalı ... Ltd Şti adına akit görüşmelerini yürütmektedir. Bu açıdan ... ile ... arasındaki ilişkinin temsil ilişkisi olduğu kabul edilmelidir. Davalı ...’in temsil yetkisinin kapsamı ve sınırları ... ile imzaladığı 14.02.2008 tarihli Pazarlama Yetki Sözleşmesinde belirtilmiş olup, bu kapsamda davalı ...’e, davacı tarafından

---Belgenin içeriği uyumsuzluk konusu hukukî işlemi tam olarak ispat edemese de onun varlığını (kuvvetle) muhtemel göstermelidir. Bir başka ifadeyle iddia edilen vakiayı gerçeğe yakın olarak ispat etmelidir. Delil başlangıcı teşkil eden belge ile tanık deliline başvuru hakkının ortaya çıkabilmesi, ispat edilmesi gereken vakı ile söz konusu belge arasındaki yakın ilişkiye bağlıdır. Hâkim, delil başlangıcının içeriği ile ispat edilmek istenen iddia arasında bir bağ tespit edebilmişse⁸⁶, bunu yeterli saymak gerekir⁸⁷. Örneğin taraflar arasında teati edilmiş elektronik postalara bakıldığında, davanın taraflarından birisine ait şirket yetkilisi/çalışanı tarafından karşı tarafa gönderilen elektronik postaya göre davanın tarafları arasında avans karşılığı

yöneltilen icabı kabul yetkisi tanınmamıştır. Bu hususun davacı tarafından da bilinmekte olduğu dosyaya sunulan kira sözleşmesi örneğinden anlaşılmaktadır. Nitekim sözleşme metninin 1.bölümünde kira sözleşmesinin taraflarının... Ltd Şti ve davacı ..Turkey Ltd Şti olduğu açıkça belirtilmiştir. Sözleşme görüşmeleri sırasında oluşturulan taslak metnin davacı tarafından imzalanarak karşı tarafa yöneltilmesi kural olarak bir icap ise de bu bildirim sözleşme ilişkisine dönüşebilmesi karşı tarafın kabul beyanına muhtaçtır. Davacı tarafından yöneltilen icabın sözleşmenin diğer tarafı olan davalı ... Ltd Şti tarafından açık veya örtülü şekilde kabul edildiğine ilişkin dosyaya herhangi bir delil sunulmuş değildir. Bu durumda, mahkemece taraflar arasında sözleşme ilişkisinin kurulduğuna ilişkin kabul ve gerekçesi yerinde değildir. Bununla birlikte iddia, savunma ve toplanan deliller ışığında bir değerlendirme yapıldığında olaya ‘akit görüşmelerinden doğan sorumluluk’ kurallarıyla bakılması gerektiğinde kuşku ve duraksamaya yer olmamalıdır. Tarafların sözleşme görüşmelerine başlamış olması sözleşme yapma mecburiyetini doğurmasa da, sözleşme görüşmelerine başlayan taraflar başlamış oldukları sözleşme görüşmelerini belli bir ciddiyet içerisinde ve dürüstlük kuralına uygun olarak devam ettirmek zorundadırlar. Taraflardan birinin tutum ve davranışları ile karşı tarafa sözleşmenin yapılacağına dair beklentileri güçlendirmişse, manevi zarardan söz edilmez. Ancak, karşı tarafın bu beklentiden dolayı masraflar yapması nedeniyle uğradığı menfi zararın güven sorumluluğu uyarınca tazmin edilmesi gerekir. Mahkemece manevi tazminat isteminin reddi ile birlikte davalı ...’in sorumluluğunun bu kapsamda değerlendirilerek sonucuna göre maddi tazminat talebi yönünden de bir karar verilmesi gerekirken, yazılı şekilde hüküm tesisi hatalı olmuştur” gerekçesi ile karar bozulmuştur. Yargıtay HGK, 435/352, 22.03.2022 <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/> Erişim Tarihi 20 Temmuz 2023.

⁸⁶ Bu bağın tespitinde uygulamada sıklıkla “hayatın olağan akışı” kavramından da yararlanılmaktadır. Yargıtay gerek ispat yükünün paylaşılmasında, hayatın olağan akışı kavramından yararlanarak bu kavramı delil başlangıcı yönünden dikkate almaktadır ve senede karşı tanık dinlenmesine izin vermektedir. Yargıtay senede karşı senetle ispat zorunluluğuna istisna olarak gerek HUMK gerek HMK’da açıkça yer verilmemiş olsa da hayatın olağan akışı kavramını istisna olarak uygulamaktadır. Hayatın olağan akışı, aksi ispatlanıncaya kadar doğru kabul edilen bir fiili karine olup, esasında insanların sosyal hayat içinde sergiledikleri, olağan nitelendirilen davranışlarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alangoya, s. 257 vd.; Karaaslan, “İspat Mecburiyeti”, s. 824 vd.; Göksu, *Elektronik Delil*, s. 83 vd.; Talih Uyar, “Hayatın Olağan Akışına Aykırı Olduğu Gerekçesiyle Bir Senedin İptaline Karar Verilebilir mi?”, *Legal Hukuk Dergisi*, 13(151), 2015, s.196; Taşpınar s. 536 vd; Futtu s. 93-94; Karlı s. 598.

⁸⁷ Konuralp, *Yazılı Delil Başlangıcı*, s. 121; Yavaş, s. 362.

mal alım satım anlaşmasının var olduğu konusunda taraflar arasında karşılıklı iradelerin mevcut olduğunu; taraflar arasında belirli birkaç husus dışında bir uyumsuzluk olmadığını varsayalım. İşte bu noktada dava konusu uyumsuzluğa ilişkin olarak söz konusu elektronik posta yazışmalarının içeriğine bakıldığında davanın taraflarından birinin iddia ettiği avans bedeli karşılığında karşı tarafça malların teslim edildiğinin varlığını kuvvetle muhtemel göstermektedir.

Sonuç olarak, delil başlangıcının varlığı için gerekli yukarıda belirtilen söz konusu üç unsurun varlığı ile birlikte elektronik posta kayıtlarının delil başlangıcı olarak değerlendirilmesi mümkündür⁸⁸. Buna göre kural olarak HMK m. 200 ve 201 gereği belirli miktarın üzerine ilişkin olan yazılı olmayan sözleşmenin varlığı konusunun her ne kadar senetle (yazılı delil ile) ispat edilmesi gerekirken⁸⁹; iddia konusu ile ilgili vakıya yönelik delil başlangıcının (elektronik posta kayıtlarının) varlığı ile birlikte artık bu sözleşmenin, hukuki ilişkinin varlığı tanık ile (taksiri delil ile) de ispat edilebilecektir⁹⁰.

SONUÇ

Günümüzde teknolojinin de gelişmesiyle birlikte elektronik postalar sayesinde taraflar birbirleriyle hızlıca iletişim kurup, sözleşmelerin yapılmasında alt zemini hazırlamaktadırlar. Elektronik postalar, iletişimi kolaylaştırmakla birlikte elbette taraflar arasındaki uyumsuzlukları da tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Taraflar arasında yeniden uyumsuzluklar doğmakta ve bu uyumsuzlukların çözümü için dava (yargı) yoluna başvurulmaktadır. Söz konusu bu davalarda ise taraflar aralarındaki elektronik posta yazışmalarını (kayıtlarını) dava dosyalarına sunmaktadırlar. Böyle durumlarda ise elektronik posta kayıtlarının delil olup olmadığı, kısaca hukuki niteliğinin ne olduğunun belirlenmesi gerekir; çünkü ortada uyumsuzluğun çözümüne veya gerçeğin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayabilecek elektronik postalar mevcuttur.

⁸⁸ Bkz. ve karşı. Erdönmez, s. 1850; Tanrıver, s. 944-945; 15.YHD, 23.06.2015, 6944/3598.

⁸⁹ Yargıtay İBK, 20/6, 05.02.1947 < Yargıtay İBK, 20/6, 05.02.1947> Erişim Tarihi 2 Ağustos 2023.

⁹⁰ Yavaş, s. 236; Doktrinde hâkim, delil başlangıcını değerlendirerek iddia konusu hukuki işlemin var olduğuna kanaat getirmişse, yalnızca delil başlangıcına dayalı olarak hüküm tesis edilebileceği görüşü için bkz. Keser, s. 214; Doktrindeki diğer bir görüş delil başlangıcı olarak nitelendirilen belgelerin (HMK m. 202) de ayrı bir kategori oluşturduklarını ve kendi başlarına delil olarak nitelendirilemeyeceklerini; delil başlangıcı sayılabilen belgelerin, başka bir delille desteklenmedikçe, kendi başına olsa olsa ‘emare’ olarak değerlendirilebileceğinden, bunları da taksiri delil sayılan belgelerin dışında tutmak gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Atalı/Ermenek/Erdoğan, s. 518.

Elektronik posta (e-mail), her türlü bilgisayar, tablet ve cep telefonunda okunup yazılabilmesi için özel olarak elektronik ortamda üretilmiş ilet, veridir. Bu bakımdan elektronik posta, niteliği itibarıyla elektronik ortamda oluşturulmuş bir veridir. Hukuk yargılamamızda HMK m. 199’a göre, elektronik posta bir belge olarak kabul edilmektedir. Buna göre elektronik ortamda kodlanan veriler, elektronik belge şeklinde nitelendirilmektedir.

Elektronik postalar, HMK m. 199 hükmünün varlığı sebebiyle “*delil*”, daha doğru bir ifadeyle “elektronik delil” olarak kabul edilmektedir. Elektronik veriler, uyumsuzluğa konu vakıanın ispatı söz konusu olunca delil niteliğini kazanmaktadırlar. Elektronik veriler somut olaya göre; bir belge, delil başlangıcı, keşif objesi veya kanunda düzenlenmemiş deliller olarak kabul edilebilir; burada önemli olan elektronik verinin delil olarak nitelendirilebilmesinin, tüm delillerde olması gereken temsil niteliğinden kaynaklanmasıdır.

Elektronik belgelerin delil olarak ispat gücü ise kesin veya taksiri delil olarak değişkenlik gösterebilmektedir; çünkü, usulüne göre güvenli elektronik imza ile oluşturulan elektronik veriler söz konusu ise HMK m. 205/2 açık hükmüne göre senet hükmünde sayılacaktır. Böyle bir durumda ise güvenli elektronik imza ile oluşturulmuş elektronik verileri içeren elektronik postalar senet hükmünde sayılacağından, kesin delil sayılması gerekecektir. Buna karşın güvenli elektronik imza dışında bir usulle imzalanarak oluşturulan belgeler davada kesin delil olarak değerlendirilemez.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 199’a göre elektronik postalar senet olarak değil, belge olarak nitelendirildiğinden güvenli elektronik imza ile imzalanmamış verileri, uyumsuzluk konusu vakıa hakkında bilgi taşımaya elverişli olduğundan “*taksiri delil*” olarak değerlendirmek gerekir.

Elektronik postaların belge olması, ayrıca senetle ispat zorunluluğu (m. 200) ve senede karşı tanıkla ispat yasağı (m. 201) kuralının istisnası olarak HMK m. 202’e göre “*delil başlangıcı*” olarak nitelendirilmesini sağlar. Dolayısıyla, senetle ispat zorunluluğunun bulunduğu durumlarda da elektronik postalar, delil başlangıcı niteliğine sahip olabilir.

KAYNAKÇA

- Acar AE, *Medeni Muhakeme Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Niteliği*, On İki Levha Yayınları, 2013.
- Ahrens HJ, *Der Beweis im Zivilprozess*, Ottoschmidt, 2015.
- Alangoya Y, “Senede Karşı Senetle İspat Kuralı ve Hayatın Olağan Akışı Kavramı”, Mert Namlı (Ed.), *Prof.Dr. Yavuz Alangoya Makaleler*, Beta Yayınları 2012.
- Arslan R/Yılmaz E/Taşpınar Ayvaz S/Hanağası E, *Medeni Usul Hukuku*, 8. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022.
- Aşık İ, *Medenî Usul Hukukunda Keşif*, Seçkin Yayıncılık, 2019.
- Atalı M/Ermenek İ/Erdoğan E, *Medeni Usul Hukuku*, 5. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022.
- Budak AC/Karaaslan V, *Medenî Usul Hukuku*, 6. Bası, Filiz Kitabevi, 2022.
- Dolge A, “Art. 177”, Karl Spühler/Luca Tenchio/Dominik Infanger (Ed.), *Basler Kommentar Schweizerische Zivilprozessordnung*, Helbing Lichtenhahn, 2010.
- Erdönmez G, *Pekcanitez Usul Medeni Usul Hukuku Cilt II*, 15. Bası, On İki Levha Yayınları, 2017.
- Erturgut M, *Medeni Usul Hukukunda Elektronik İmzalı Belgelerin Delil Olarak Değerlendirilmesi*, Yetkin Yayıncılık, 2004.
- Fanger R, *Digitale Dokumente als Beweis im Zivilprozess*, Helbing&Lichtenhahn, Basel-Genf, 2005.
- Futtu E, *Delil Başlangıcı ve Elektronik Belgelerin Delil Başlangıcı Niteliği*, Seçkin Yayıncılık, 2021.
- Gasser D/Brigitte R, *Schweizerische Zivilprozessordnung*, Dike, 2010.
- Göksu M, “6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Çerçevesinde Senetle İspat Kuralları ve Bunların İstisnaları”, *HÜHFD*, 1(1), 2011, s. 53-65.
- Göksu M, *Hukuk Yargılamasında Elektronik Delil*, Adalet Yayınevi 2011.
- Görgün LŞ/Börü L/Kodakoğlu M, *Medenî Usul Hukuku*, 11. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022.

- Kale S/Keser S, “Medeni Yargılama Hukukunda Delil Sistemi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(5), 2015, s. 701-726.
- Karaaslan V, “Banka Dekontu ve Havale Makbuzunun Delil Değeri”, *MİHDER*, 12(35), 2016, s. 611-637.
- Karaaslan V, “Senetle İspat Mecburiyeti Gerçekten Bir Mecburiyet Mi?”, *MİHDER*, 15(44), 2019, s. 813-847.
- Karlı A, *Medeni Muhakeme Hukuku*, 3. Bası, Filiz Kitabevi, 2012.
- Keser S, *Medeni Yargılama Hukukunda Delil Başlangıcı*, On İki Levha Yayınları, 2016.
- Koç E, *Medeni Usul Hukukunda Belge Kavramı*, Sümer Kitabevi 2021.
- Konuralp H, *Medenî Usul Hukukunda İspat Kurallarının Zorlanan Sınırları*, Yetkin Yayıncılık, 2009.
- Konuralp H, *Medeni Usul Hukukunda Yazılı Delil Başlangıcı*, Yetkin Yayıncılık, 2009.
- Kuru B, “Yazılı Delil Başlangıcı”, Hanağası E/Göksu M (Ed.), *Prof.Dr.Ejder Yılmaz Armağanı Cilt II*, Yetkin Yayıncılık, 2014.
- Kuru B, *Hukuk Muhakemeleri Usulü Cilt III*, Demir Yayıncılık, 2001.
- Kuru B/Aydın B, *Medeni Usul Hukuku El Kitabı Cilt I-II*, 2. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2021.
- Leuenberger C/Uffer Tobler B, *Schweizerisches Zivilprozessrecht*, Stämpfli Verlag, 2010.
- Mazlum İ, “Medeni Usul Hukukunda Belge ve Senet Ayrımı”, *Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2012.
- Meier I, *Schweizerisches Zivilprozessrecht: Eine kritische Darstellung aus der Sicht von Praxis und Lehre*, Schulthess Juristische Medien, 2010.
- Özbay İ, *6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Neler Getirdi?*, 2. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Özbek MS, *Noter Senetlerinde Sahtelik*, 5. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022.

- Özkaya Ferendeci HÖ, “Yeni Hukuk Muhakemeleri Kanunu’ndaki Belge Terimi ve İspat Hukukundaki Yeri”, *DÜHFD Prof.Dr.Hakan Pekcanitez’e Aramağan*, 16(Özel Sayı), 2014, s. 813-830.
- Pekcanitez H, “Elektronik Ticaretin Türk İspat Hukukuna Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Hakan Pekcanitez (Ed.), *Prof.Dr.Hakan Pekcanitez Makaleler Cilt I*, Oniki Levha Yayınları, 2016.
- Postacıoğlu İE, *Şehadetle İspat Memnuiyeti ve Hudutları*, Genişletilmiş 2. Bası, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1964.
- Sarıgül Ata B, “Belge ve Belgenin Delil Kuvveti”, *Ankara Barosu Dergisi*, 78(1), 2020, s. 3-40.
- Tanrıver S, *Medeni Usul Hukuku Cilt I*, 4. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2021.
- Tok O, *Medeni Usul Hukukunda Delil Başlangıcı*, Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Uyar T, “Hayatın Olağan Akışına Aykırı Olduğu Gerekeşiyle Bir Senedin İptaline Karar Verilebilir mi?”, *Legal Hukuk Dergisi*, 13(151), 2015, s. 195-201.
- Weibel T, “Art 177”, Thomas Sutter Somm/Franz Hasenböhler/ Christoph Leuenberger (Ed.), *Kommentar zur Schweizerischen Zivilprozessordnung*, Schulthess, 2010.
- Yavaş M, *Senetle İspat ve Senede Karşı Senetle İspat Kuralları ile Bu Kuralların İstisnaları*, 2. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2020.
- Yıldırım MK, “Quo Vadis Senetle İspat Zorunluluğu”, *Prof.Dr. Necmettin Berkin’e Armağan*, Filiz Kitabevi, 2021.
- Yıldırım MK/Tok O, “İtirazın Kaldırılması Yargılamasında Delil Başlangıcının Delil Değeri”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 2016, s. 241-250.
- Yılmaz E, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi Cilt 3*, 4. Bası, Yetkin Yayıncılık, 2022.